

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (UDC) 94(439-13)-054.72(=161.2)“1745/1918”

РАМАЧ ЯНКО

**ОГЛЯД ІСТОРІЇ РУСИНІВ ПІВДЕННОЇ УГОРЩИНИ
(1745-1918)**

У статті подано вичерпний огляд історії русинів у Південній Угорщині від часу їхнього переселення до краю із північно-східних областей Угорщини у середині XVIII ст. і до 1918 р. Проаналізовано основні процеси і тенденції розвитку економічного і суспільного життя русинів у Південній Угорщині, охарактеризовано їхні намагання зберегти свою національну і релігійну ідентичність у поліетнічному та багатоконфесійному середовищі регіону аж до розпаду Австро-Угорщини в 1918 р.

Ключові слова: русини, Угорщина, Південна Угорщина, Бачський комітат, греко-католики, православні, Калоцька єпархія, Крижевецька єпархія, національне питання.

Русини в Сербії і Хорватії - одна з найстарших українських діаспор. У середині XVIII ст. почалося переселення певної кількості русинів із північно-східних комітатів Угорщини, на які поширювалася юрисдикція греко-католицької Мукачівської єпархії, на територію Бач-Бодрозького комітату у Південній Угорщині¹. Традиційно русини у Габзбурській монархії до її розвалу 1918 р. називалися латинською і німецькою мовами - Rutheni/Ruthenen, в Угорщині угорською - Ruthjnek/Rutjnek, у Бачському комітаті серби їх називали русинами або русами, словаки - русинами, а самі себе - русинами або руснаками.

Історія русинів Південної Угорщини/Югославії/Сербії знайшла широке відображення в історіографії. Перші відомості про русинів з'явилися у пресі другої половини XIX ст. Йдеться про публікації у часописі «Вестникъ для русиновъ Австрійскої державы», що виходив спочатку у Львові (1849-1850), а потім у Відні (1850-1866), та у львівських газетах «Правда», «Діло», «Зоря» [1-3]. В угорських виданнях публікувалися статті про русинів таких авторів, як М. Врабель, А. Кузмяк, І. Мориц, І. Франкл та інші [4].

У 1897 р. відомий український етнограф і фольклорист В. Гнатюк два з половиною місяці перебував у науковій експедиції серед русинів у Бачці [5, с. 49-50]. Він зібрав цінний етнографічний матеріал, який згодом опублікував

¹ У середньовіччі на території Південної Угорщини існували як два окремі Бодрозький і Бачський комітати, які на початку XVIII ст. об'єднуються у Бач-Бодрозький комітат. У Королівстві Югославії і пізніше для частини території колишнього Бач-Бодрозького комітату, яка знаходиться між ріками Дунаєм і Тисою й увійшла до складу Югославії як один з регіонів області Воеводини, офіційно вживається назва Бачка, тому цю назву прийнято вживати і в історіографії.

² У 1980-х рр. русини в Югославії репринтно перевидали ці матеріали у чотирьох томах: *Гнатюк В.* Етнографічні матеріали з Угорської Руси. - Т. I-IV. - Нови Сад: Руске слово, 1985-1988. А у п'ятому томі у перекладі русинською мовою були опубліковані його наукові праці і студії про русинів.

у «Збірниках Наукового товариства ім. Шевченка» у Львові наприкінці XIX - на початку XX ст.² На той час це була найповніша інформація про русинів Південної Угорщини для широкого загалу та науковців. В. Гнатюк стверджував, що русини Південної Угорщини за своїм походженням належать до українського народу, зауваживши, що їхня мова зазнала великого впливу з боку словацької мови. З приводу цього славісти Ф. Пастрнек і А. Соболевський висловили думку, що цих русинів слід вважати частиною словацького народу. Розгорнулася полеміка серед науковців про приналежність мови цієї гілки русинів, яка триває і нині. На початку 1920-х рр. мова русинів Югославії отримала свою кодифікацію [6]. Саме з того часу вона функціонує як літературна мова. А. Дуличенко, який багато досліджував мову русинів в Югославії, вважає, що вона має всі основні функції літературної мови [7, с. 35-44].

Найвідомішими авторами творів з історії русинів Південної Угорщини/Югославії/Сербії є Г. Костельник [8], Ф. Лабош [9], С. Гаврилович [10], М. Жирош [11], Я. Рамач [12], Ю. Тамаш [13], М. М. Цап [14] та інші. Найбільш повний історіографічний огляд про русинів Південної Угорщини/Югославії/Сербії подається у працях Я. Рамача [3, 15-21].

Переселення русинів до Бачки

Після австрійсько-турецьких воєн територія Південної Угорщини на початку XVIII ст. була спустошена, а економіка перебувала у повному занепаді. Більша частина земель стала власністю державної скарбниці, яка перебрала на себе ініціативу відновлення суспільно-економічного життя. З метою відновлення господарства краю уряд започаткував переселення туди німецьких колоністів. Це дало позитивні результати, проте не вистачало коштів для масового переселення, оскільки німецьким колоністам треба було надати певні пільги. Тому з середини XVIII ст. казенна адміністрація дозволила заселяти Південну Угорщину угорцям, словакам та русинам, проте на менш вигідних умовах, ніж німцям. Так почалась поліетнічна колонізація Бачки [22].

Перші русини з території північно-східної Угорщини почали прибувати в комітат Бачка у 1740-х рр. спочатку як наймані робітники під час сезонних сільськогосподарських робіт, а з часом деякі з них почали оселятися там, де знаходили роботу [9, с. 59-64; 10, с. 155].

Офіційне організоване заселення русинами Бачки розпочалося 1751 р., коли місцевий керівник казенних маєтків Франц Йосиф де Редл підписав контракт про переселення 200 греко-католицьких русинських сімей із північно-східних комітатів Угорщини у незаселені казенні поселення *Nagy Keresztúr* - Великий Керестур (з 1922 р. Руський Керестур) [8, с. 28-30]. У 1753 р. у селі існувало 32 господарства, 1756/57 р. - 127, 1764 р. - 314, 1789 р. - 431 господарство з 2191 мешканцем. Спочатку кількість русинів збільшувалася завдяки постійному прибуттю нових переселенців, але згодом зростав і природний приріст населення [11].

У звітах Йосифа де Редла згадується про те, що до Керестура могли переселятися русини греко-католики з північно-східних комітатів Угорщини, тобто з території, на яку поширювалася юрисдикція Мукачівської греко-католицької єпархії [12, с. 67], а це комітати Унг, Береч, Угоча, Мараморош, Спиш, Шариш, Земплін,

Боршод, Абауй, Торна, Гевеш, Саболч, Сатмар [23, с. 14].

Хоча у контрактах на переселення русинів до Керестура (1751) та Коцура (1763) підкреслювалося, що там можуть поселятися тільки русини греко-католики (*Rutheni vere uniti*), однак швидко виявилось, що між першими колоністами була і невелика кількість русинів і румунів православної віри. Деякі з православних русинів спочатку засвідчували, що до Бачки прийшли як православні, але пізніше перед судом визнали, що до православ'я переходили вже у Бачці під впливом православних сербів [9, с. 182-204].

У другій половині XVIII ст., коли конфесійна приналежність відіграла важливішу роль у суспільстві, ніж національна, невелика група русинів Південної Угорщини, яка налічувала тоді близько 3 тис. осіб, чітко виявила свою релігійну і національну приналежність, наполягаючи на тому, що за релігією є греко-католиками - *religione graeci ritus uniti*, а за національною приналежністю - русинами - *natione Rutheni* [12, с. 187-194]. Це свідчить про те, що у Південній Угорщині для позначення русинів греко-католиків етнічні і конфесійні назви не були тотожними. Коли йшлося про національну приналежність місцевих русинів, то завжди вживався етнонім *Ruthenus* та його відповідності іншими мовами, а для позначення конфесійної приналежності вживалися назви *graeci ritus uniti* - для об'єднаних/уніятів/греко-католиків, або *graeci ritus non uniti* - для необ'єднаних/православних. Натомість у північно-східних регіонах Угорщини, у межах Мукачівської та Пряшівської греко-католицьких єпархій назва русин часто вживалася і для греко-католиків мадярів і словаків, але тільки в означенні їхньої «руської віри», а не належності до русинської/руської національності [24]. Проте і нині не доведено, що колись здійснювався процес масового переходу мадярів і словаків римо-католиків і протестантів у греко-католицьку віру [25, с. 37-38]. Історія знає тільки процес переходу православних у греко-католицьку віру, але не й римо-католиків і протестантів, а мадяри і словаки ніколи не були православними!

Угорський дослідник історії русинів і греко-католиків в Угорщині у XVIII і XIX ст. І. Удварі, публікуючи історичні джерела, показав механізми збільшення кількості греко-католиків мадярів і словаків у регіонах, де русини як національна і конфесійна меншина жили серед мадярів і словаків, що посилювало постійний процес асиміляції русинів [26]. Розуміється, не можна цілком заперечувати, що в минулому не було поодиноких і невеликими групами переходів мадярів і словаків у греко-католицьку віру. Вони найчастіше відбувалися у змішаних шлюбах, але там не було чітких правил про те, хто і до якої конфесії переходив, хоча немає сумніву, що русини частіше поступалися перед більш чисельнішими і політично й економічно сильнішими мадярами і словаками, а так само і греко-католики перед протестантами і римо-католиками. Переходи поодиноких осіб або невеликих груп послідовників однієї конфесії до іншої відбувалися і в тих поселеннях, де вони не мали свого священика або із практичних причин переходили до іншої конфесії. Однак і тут не було правила, за яким відбувалася апостасія, оскільки це просто залежало від конкретних обставин [25, с. 123-128, 141-162]. Але це були поодинокі випадки, а не процеси, які б відбувалися лише в одному напрямку - з римо-католицької і протестантської конфесій у греко-католицьку,

тому й не могли мати великий вплив на таке велике збільшення кількості греко-католиків мадярів і словаків, щоб до новітнього часу створити Угорську греко-католицьку церкву в Угорщині і Словацьку греко-католицьку церкву у Словаччині. Логіка і здоровий глузд очевидно вказують на те, що тут великий вплив мав довготривалий процес національної асиміляції русинів. На жаль, коли цей процес закінчився, то колишні за походженням русини вже не виявили бажання навіть згадувати про своє національне походження, вважаючи себе греко-католиками мадярами чи словаками.

Соціально-економічні обставини

Про перших русинів, про яких йдеться у переписах населення у Бачці у 1740-х рр. або інших джерелах, залишилося дуже мало даних. Контракти про переселення русинів у казенні населені пункти Керестур і Коцур дають певні уявлення про соціально-економічні відносини у нових переселенців. З них випливає, що русини будуть не кріпаками, а підданими, з якими державна казенна адміністрація укладає контракти і на певних умовах наділяє їх землею, за користування якою вони повинні сплачувати орендні платежі грошима та натуральний податок із урожаю - 1/7, або 1/9 і 1/10 частину, а також виконувати певні повинності. Перші 2-4 роки переселенці взагалі звільнялися від виконання частини повинностей [10, с. 155-156, 163-164]. Але це було набагато менше того, чим казна заохочувала німецьких переселенців у Бачці - новими житловими і господарськими будівлями, тягловою худобою, реманентом. Німецьким ремісникам надавалося необхідне приладдя тощо [22, с. 28-41]. Німецькі колоністи і пізніше завжди мали більшу економічну допомогу і політичну підтримку уряду, ніж колоністи інших національностей. Зауважимо, що німецькі поселенці привносили у регіон більш високий рівень господарської і громадської культури та сприяли економічному розвитку краю.

Основним видом господарської діяльності русинів у Бачці було землеробство. Традиційно вирощувалися пшениця, жито, просо, ячмінь, овес та кукурудза. Менше уваги приділялося вирощуванню винограду та фруктових дерев. Коноплі й овочі вирощували тільки для власних потреб. Панувала застаріла трипільна системи землеробства, що не давало селянам мати великі прибутки. Пасовиська перебували у спільному користуванні цілої сільської громади.

За даними переписів населення, у 1750-х рр. у Керестурі селяни, сплативши податки і виконавши повинності, ледве забезпечували себе їжею та зерном для сімби на наступний рік. Худоби також не вистачало. У середньому одна сім'я мала 1 вола, коня та корову. Цього було недостатньо для нормального життя. Потрібно було щонайменше 4 волів або коней. Тому часто застосувалася супруга як певний вид взаємодопомоги селян. Однак завдяки наполегливій праці русинські колоністи поволі ставали економічно сильнішими. Так, за словами казенного радника Котмана, у 1763 р. мешканці Керестура могли не тільки виконати перед казною всі фінансові зобов'язання та податки натурою, залишити зерно для власних потреб, але і реалізувати решту на ринку. Радник стверджував, що місцева община сплатила найбільше податків (на корчму) у всьому комітаті. Високі врожаї спостерігалися і в наступні роки [10, с. 165-166].

Під час урбаріальної реформи Марії-Терезії в Угорщині з метою врегулювання взаємовідносин між державою, феодалами та їхніми підданими, незважаючи на опір угорської шляхти, 1767 р. був введений Терезіанський урбарій. У Бачці взагалі та русинських селах Керестурі і Коцурі зокрема він був уперше запроваджений 1772 р. Проте був чинним тут лише один рік, а відтак казна уклала договори з поодинокими общинами за дещо зміненими умовами на підставі цього урбарія [10, с. 165].

Селяни отримували земельні наділи, обраховані у сесіях³, що було основою для визначення їхніх податків/повинностей до казни, держави і комітату. Поодинокі господарства могли отримати від казни у користування цілу сесію, 3/4, 1/2 або 1/4 частину сесії, а ті, які отримали менше 1/4 сесії, не вважалися селянами. У Керестурі в середньому одне селянське господарство мало приблизно 1/2 сесії. Це було достатньо для скромного життя. У селі було 264 селянські господарства, 25 желірських господарств (отримали землю, але не мали власної хати) та 20 піджелірських (не мали ні землі, ні хати) господарств. Керестурська община отримала від казни у вигляді бенефіція певну кількість землі, на якій були зведені: парафіяльний дім, школа, квартеріальна та общинна будівлі, дім нотаря, корчма й общинне сховище (амбар). Крім того, казна надала з общинної землі наділи пароху, капелану, церковнику, дзвонарю, общинному нотарю, вчителю та лібертину Михайлу Мункачію, який на підставі отриманого контракту від адміністратора Й. Редла переселив русинів до Керестура 1751 р. [27].

Мешканці Керестура і Коцура користувалися правом вільного переселення і тому не вважалися кріпаками. Кожний селянин, який отримав у користування цілу сесію, повинен був відробити панству 52 дні на рік з тягловою худобою або 104 дні руками (без худоби). Це була дуже важка повинність, оскільки відволікала селянина та його сім'ю від роботи на отриманому від казни у користування наділі. Проте казна у Бачці не мала багато доменіальної землі, яку б обробляла власними силами, тому не потребувала багато робочої ренти своїх підданих. Тому селянам надавалася можливість відкупити частину цієї ренти грошми. Для селян це було вигідно, оскільки вони могли отримати гроші від продажу збіжжя чи худоби.

В історіографії русинів Бачки і Сриму (Срему) деякі автори згадують, що русини у XVIII ст. займалися переважно скотарством [8, с. 49], але факти свідчать, що хліборобство було основною галуззю господарства. Скотарство було другорядним не тому, що люди не бажали ним займатися, бо дійсно воно могло принести більше прибутку, ніж земля, але тому, що для нього бракувало якісних пасовищ і сінокосів. У Бачці скотарством займалися переважно багаті сербські і вірменські купці, які у казни набували великі ділянки землі, на якій й утримували стада великої рогатої худоби, а згодом збували її в Угорщині й Австрії [28].

Після короткого періоду відносно гарного економічного розвитку у 1760-х рр. настав період стагнації, що був викликаний, з одного боку,

---

³ Ціла сесія містила 54 угорські гольди, 1 угорський гольд першого класу дорівнював 3.962 м² тобто 0,3962 га. 1 га – 10.000 м².

природною стихією (повенями) [12, с. 90-98], з другого боку, браком землі для населення, кількість якого швидко зростала завдяки приливу нових колоністів і природному зростанню [11, т. 1]. Коли через постійні дощі і повені врожаї скоротилися, общини змушені були звертатися до представників казни і комітату, просячи зменшити повинності або наділити новими землями, пасовищами та сінокосами, посилаючись на умови контракту 1751 р., в якому зазначалося, що за потреби казна може наділити общину новими землями, але даремно. Через великі повені найбідніші селяни починали розмірковувати про переселення. Проте від цього кроку їх стримувало усвідомлення, що у новому середовищі вони можуть втратити національну і конфесійну ідентифікацію [12, с. 90-98].

З середини 1760-х рр. русинські жінки, парубки і дівчата із Керестура і Коцура почали шукати працю у м. Новий Сад, де була потреба у служницях і наймитах. Таким чином у місті сформувалася невелика спільнота русинів греко-католиків, для яких 1780 р. там була заснована греко-католицька парафія [10, с. 176-177].

Про соціально-економічні відносини русинів Південної Угорщини у першій половині XIX ст. багато даних подає перепис населення 1828 р. Вважається, що це були відносно точні дані про кількість і соціальну структуру населення, розміри селянських наділів, рівень пересічних врожаїв, менш достовірні дані - про кількість худоби, оскільки селяни побоювалися подавати правдиві дані.

Якість землі у Керестурі і Коцурі оцінювалася першим класом, хоча і була розміщена в депресивних районах. Під час частих дощів підземні води піднімалися на поверхню, підтоплюючи велику частину орних земель, пасовищ та сінокосів. Тому пропонувалося робити канали для відводу надмірної води до річки Мостонги.

Хоча керестурська і коцурська общини володіли відносно великими ділянками общинного пасовиська, користь від нього була невелика через часті повені. Тому користь від 1 корови через брак гарних пасовиськ і сінокосів тут була меншою, ніж у сусідніх казенних поселеннях.

Великим тягарем для общин було утримання війська, оскільки уряд встановлював набагато нижчі від ринкових ціни для закупівлі господарських культур.

За переписом населення 1828 р. у Керестурі було 492 селянські господарства, 42 напівжелярські та 12 желярських господарств. У Коцурі було 18 ремісників. У 1834 р. у Керестурі було засновано цех ремісників, що налічував 65 майстрів. Більша частина ремісників мала власні будівлі, а дехто з них ще обробляв невеликі наділи землі - 1/2 або 1/4 сесії. Учні ремісників і підмайстри опановували ремесло зазвичай далеко від свого рідного краю. Навчання тривало 3-4 роки, після чого підмайстри повинні були «вандрувати», тобто вдосконалювати майстерність, працюючи у різних майстрів, поки не здобували право заснувати власну майстерню й здобути звання майстра. Підмайстри з русинських поселень «вандрували» у Загребі, Сентомаші, Темішварі, Суботиці, Сегеді, Баї, Будимі, Пешті, Сенті і навіть в Ужгороді [29, с. 85-97].

Ремісники відігравали важливу роль в соціально-економічному житті краю. Вони не лише забезпечували населення своїми виробами, без яких практично неможливо було існувати, але як люди з великим життєвим досвідом, набутим під час «вандрування» та спілкування з представниками інших національностей і конфесій, поширювали його на своїх односельців. До ремісничої кузні люди заходили не лише за потреби, але часто ввечері взимку для спілкування, обговорення господарських справ, повсякденного життя, співів тощо [30, с. 60-63].

У XIX ст. до великих демографічних зрушень у русинському середовищі Бачки призвели три епідемії (хвилі) чуми. У 1831 р. у Коцурі від цієї хвороби вмерло майже 250 осіб, 1836 р. у Керестурі - 570 осіб, що складало понад 20% місцевого населення [8, с. 39-42; 31-32]. У 1849 та 1873 рр. епідемія чуми забрала трохи менше життів.

Відносно швидкий природний приріст русинського населення у Бачці у другій половині XVIII ст. викликав зубожіння переважно молодих сімей, які від казни не отримували наділи землі. Це призвело до переселення частини найбідніших спочатку до м. Новий Сад, а пізніше в інші населені пункти. У першій половині XIX ст. були засновані нові русинські колонії у Сримському комітаті, у населених пунктах Шид, Беркасово, Бачинці, Старі Янковці, Петровці й інших [8, с. 45-46].

Організоване переселення русинів з Бачки до м. Шид розпочалося 1803 р., коли туди на доменіальну частину маєтку Крижевецької єпархії вирішили поселити 40-50 русинських сімей. У середині XIX ст. там вже проживало близько 80 русинських сімей [10, с. 182-192]. Греко-католицьку парафію у Шиді засновано 1810 р. Першим священиком був ієромонах Іринеї Александрович - православний серб, який перейшов в уніатську церкву [12, с. 263-266].

Коли у 1830-х рр. був скасований Придунайський військовий кордон у Сримі, багато сербів, які до того часу виконували прикордонну службу і не бажали підпорядковуватися цивільній владі, переселялися до інших регіонів Угорщини, де залишалися на військовій службі. Часто їхнє господарство купували русини з Бачки. Таким чином з'явилися русинські колонії в Бачинцях, Петровцях, Ст. Янківцях [10, с. 192-194]. Від самого початку русини у Петровцях просили єпископа Крижевецької єпархії заснувати у селі нову греко-католицьку парафію. Її засновано 1837 р., а перша русинська конфесійна школа розпочала діяльність у селі у 1846-1847 навчальному році [12, с. 224-225, 270-271].

У деяких селах Сриму до русинів як греко-католиків місцеві православні серби спочатку ставилися вороже, оскільки вважали їх чужими не тільки національно, але і релігійно. Крім того, місцеве населення побоювалося конкуренції з боку русинів в економічному та політичному житті. У цьому сербів часто підтримувала місцева і комітатська адміністрація. Проте русини досить швидко пристосувалися до нових обставин і поступово економічно і політично зміцнили свої позиції [12, с. 225-227].

У 1760-1770-х рр. кількість русинів у м. Н. Сад постійно збільшувалася. На початку XIX ст. (1802 р.) місцева греко-католицька парафія налічувала приблизно 350 віруючих, більшість з яких проживала у місті, решта - у

навколишніх селах. До революції 1848-1849 рр. парафія вже налічувала 450 вірян, а під час революції, коли місто зазнало руйнувань, велика частина його мешканців, в тому числі і русинів, залишила місто [12, с. 228-230].

Хоча під час революції 1848-1849 рр. і була скасована феодальна система, але аграрна реформа здійснювалася досить повільно. Землю могли отримати тільки ті селяни, які до того часу володіли наділами (сесіями). Аграрна реформа не вирішила питання земельної власності великої частини селян, які до революції перебували у приватно-власницьких відносинах з панами. Правда, і селяни, які могли стати власниками землі (сесії), повинні були сплатити викуп колишнім власникам, виконати всі повинності, запровадити новий спосіб господарювання, а грошей для всього бракувало.

Під час аграрної реформи здійснювалася сегрегація і комасації землі з метою забезпечити кращі умови для її обробки. Заможні селяни, які могли підкупити членів комісій, часто отримували найкращі землі, а біднішим залишалися менш якісні. Приватна власність на землю була для селян новиною, тому великій частині з них важко було прилаштуватися до нових умов. Часто незаможні селяни за борги змушені були продавати землю. Для модернізації господарства та купівлі землі необхідні були кошти, які надавалися під високі відсотки. Тому небагато селян могло скористатися кредитом. Для меліорації земель необхідно було рити канали. З цього приводу між бідними і заможними селянами виникали суперечки, оскільки другі не давали дозволу рити канали на їхній землі, якщо їхнім ділянкам не загрозувало підтоплення [33, с. 170-172].

Проведення комасації землі посприяло розвитку землеробства і скотарства. Більш заможні селяни почали засновувати хутори, де застосовували сучасні методи обробки землі. Їм не треба було щоранку виїздити за межі села на свою ділянку, а ввечері повертатися додому. Те саме стосувалося і випасу худоби.

У 1870-х рр. у Керестурі і Коцурі засновуються сільські читальні, в яких часто для селян влаштовувалися лекції щодо модернізації господарства. У Керестурі відкрився перший Кредитний союз (ощадно-позичкове товариство) [34, с. 118-119].

В. Гнатюк, перебуваючи у Бачці, стверджував, що у господарсько-економічному відношенні місцеві русини перебували на значно вищому рівні, ніж русини північно-східних регіонів Угорщини та русинів/українців Галичини. Русини Бачки, за його словами, вже застосовували нові агротехнічні засоби, різноманітні сільськогосподарські машини: сіялки, віялки, молотарки тощо. Використовували інтенсивні методи вирощування та переробки конопель. Незаможні селяни вирощували шовкопряда. Фабрика з переробки шовкових коконів діяла у м. Новий Сад. Русини Бачки займалися скотарством. Для власного споживання і продажу вигодовували свиней, велику рогату худобу угорської породи, коней. Це сприяло підвищенню життєвого рівня селян. Вони почали зводити великі і гарні будинки, переважно за німецьким взірцем. Місцеві німецькі господарі були взірцем у справі ведення господарства [35, с. 15-21].

⁴ 1 гольд - 5764,64 м², тобто 0,5764 га.

Наприкінці XIX ст. майже 70% русинських сімей у Бачці володіли невеличкими наділами землі - близько 5 гольдів⁴. Цього ледь вистачало для утримання невеликої сім'ї [36, с. 255]. Селян, які мали ділянку землі розміром до 15 гольдів, було 23 %, 16-25 гольдів - 6 %, 26-50 гольдів - 1 %. В. Гнатюк зазначав, що більшу частину русинів Бачки складають незаможні селяни та сільськогосподарські наймані робітники, які мали суперечності та протиріччя із місцевими заможними селянами [35, с. 15-21].

Ринкові (капіталістичні) відносини справили великий вплив на зміни у повсякденному житті, народних звичаях, одязі тощо. Часто русини запозичували дещо у своїх сусідів - угорців, німців, словаків, сербів. Навіть народна творчість почала занепадати, а на весіллях, як зауважив В. Гнатюк, русинська молодь замість своїх все частіше співала сербські пісні [35, с. 35-44].

Незважаючи на відносно високий рівень економічного розвитку русинів у Бачці, їхнє культурно-освітнє життя було менш розвинутим, ніж у русинів в Угорщині і тим-більше у русинів/українців Галичини. Вони не мали свого культурно-освітнього товариства, навчання у школах здійснювалося угорською мовою. А це, на думку В. Гнатюка, загрожувало денаціоналізації та мадяризації русинів [35, с. 9-10].

Демографічні обставини

У другій половині XIX ст. продовжувалася тенденція до підвищення рівня природного приросту русинського населення у Бачці і Сримі при збереженні площі землі окремих громад. Це спонукало найбільш виставлені верстви населення переселятися з Керестура, Коцура та навколишніх поселень до вже існуючих русинських колоній у Бачці, Сримі та Славонії або засновували нові колонії. За статистикою, з середини XIX ст. до 1921 р. з Керестура виїхало близько 4,7 тис. мешканців. Подібна ситуація склалася і в Коцурі [11, т. 1].

У 1870-х рр. розпочалося більш масове оселення русинів у Бачці, Дюрдьові та Господінцях [37-38]. У другій половині XIX ст. постійно відбувалися хвилі переселення поодиноких сімей або груп з Бачки і Сриму до Славонії. Наприкінці XIX - на початку XX ст. спостерігалися поодинокі випадки трудової еміграції до США, Канади, Аргентини та Бразилії [11, т. 1, с. 373-388].

У середині XIX ст. у Бачці і Сримі проживало 8,5 тис. русинів, а за першим переписом населення у Королівстві сербів, хорватів і словенців 1921 р. - 21.381 русин [39, с. 130-131].

Церковно-релігійне життя

У 1751 р., коли русини вперше оселилися в Керестурі, в селі була заснована греко-католицька парафія. У Південній Угорщині на той час не було греко-католицької церковної організації, тому вони як греко-католики були підпорядковані римо-католицькій архієпископії у Калочі. Серед перших священиків у Керестурі згадуються Михайло Кекежді походженням з Велико-Варадинської єпархії (сьогодні Орадеа у Румунії), який прийшов у село разом з першими групами переселенців, та василіанський монах Іларіон Прусицький походженням з Мукачівської єпархії. 1755 р. калоцький архієпископ усунув Кекежді через його намагання наблизити русинів до православних сербів. На прохання калоцького архієпископа мукачівський

єпископ Мануїл Ольшавський 1756 р. призначив до Керестура освіченого монаха Георгія Росія, який володів латинською, угорською і русинською мовами. Саме тоді у селі під впливом православних сербів із сусідніх сіл та за підтримки Сербської православної митрополії з осередком у Сримських Карловцях серед русинів Керестура розпочався рух переходу у православ'я. Тільки завдяки активним заходам Калоцької єпархії православний рух у селі припинився [12, с. 131-142].

Перша греко-католицька церква у Керестурі була збудована 1753 р., нова зведена у 1784 р. Правда, внутрішні роботи й художнє оформлення малювання тривали ще більше 10 років. Іконостас виготовив відомий сербський живописець Арсеній Теодорович у стилі сербського бароко, поширенню якого сприяли й українські майстри живопису [40]. Пізніше А. Теодорович намалював іконостаси й у греко-католицьких церквах Коцура і Нового Саду [41, с. 90; 42, с. 63-73].

Перша греко-католицька церква у Коцурі збудована 1765 р. Першим душпастирем був Йосиф Кирда походженням із Велико-Варадинської греко-католицької єпархії. 1766 р. у Коцурі засновано парафію. Це призвело до певного протистояння з православними сербами, проте воно тривало недовго, оскільки 1788 р. серби переселилися до іншого села [10, с. 164-165; 12, с. 120-122]. У 1792 р. у Коцурі розпочалося будівництво нової церкви [41, с. 9-36].

До 1777 р. русини греко-католики у Бачці були під церковною юрисдикцією Калоцької єпархії, яка дуже багато зробила для адаптації русинів в іншому етнічному та конфесійному середовищі. Правда, у другій половині XVIII ст. і пізніше були поодинокі випадки переходу у православ'я переважно через шлюби з православними сербами, але масового переходу русинів в іншу конфесію не спостерігалось, незважаючи на тиск Сербської православної церкви [43].

На початку 1770-х рр. австрійський уряд запровадив церковну реформу греко-католиків, які з 1774 р. почали офіційно називатися греко-католиками. Тоді у Відні при церкві св. Варвари була відкрита духовна семінарія під назвою Барбареум, яку 1784 р. перенесено до Львова. В Угорщині були засновані нові греко-католицькі єпархії: Велико-Варадинську для греко-католиків румунів, Крижевецьку для хорватів греко-католиків у Хорватії (тобто колишніх сербів, які 1611 р. прийняли унію, а відтак і хорватську національність) та для русинів греко-католиків у Бачці [44, с. 40-73]. Крижевецький єпископ Василій Божичкович з метою забезпечення русинів Бачки священниками прийняв під свою юрисдикцію 2 гімназистів Мукачівської єпархії Петра Копчая та Луку Сташинського і віддав їх у навчання до духовної семінарії Барбареум у Відні. Після закінчення студій і введення у сан П. Копчай очолив парафію русинів греко-католиків у Керестурі, Л. Сташинський у Коцурі [8, с. 120-123].

У другій половині XVIII ст. русинам Бачки дуже бракувало церковних книг. Угорський уряд не дозволяв ввозити кириличні книжки, вважаючи їх небезпечними, бо, мовляв, поширюють негативний російський вплив. Тому церковні книжки на той час були дорогі, а місцеві русини добували їх з великими труднощами [12, с. 142-160]. Правда, 1770 р. у Відні була відкрита

Курибекова кирилична друкарня, але з 151 надрукованої нею книжки лише 4 призначалися русинам греко-католикам. До того ж, через негативну оцінку цензора був заборонений Буквар, оскільки містив елементи православної віри, а урбарій як публікація, що призначалася для адміністративного користування, не мав жодного впливу на церковне, освітнє або національно-культурне життя русинів в Угорщині [45, с. 23-24]. З огляду на це, 1770 р. русинські церковні общини Керестутра і Коцура звернулися до імператриці Марії-Терезії за допомогою придбати найнеобхідніші церковні книжки і підручники, якими можуть користуватися у русинських конфесійних школах [12, с. 142-160]. У XVIII-XIX ст. місцеві русини різними способами добували церковні й інші книги на Закарпатті й у Галичині, інколи купували у сербських книгарів у Південній Угорщині [46].

У першій половині XIX ст. у церковному житті русинів Південної Угорщини найзначнішими акціями були заснування нових греко-католицьких парафій та філій у Шиді, Бачінцях і Петровцях, куди вони тільки-но переселилися [10, с. 199-200; 12, с. 263-271].

У першій половині XIX ст. греко-католицька церква у Бачці мала зв'язки з греко-католиками Закарпаття. Тоді у русинські парафії прибували монахи з Краснобродського монастиря з метою збору коштів на потреби монастирів і церков [12, с. 250-252].

У першій половині XIX ст. керівництво Крижевецької єпархії було стурбоване поширенням змішаних шлюбів русинів греко-католиків з православними сербами. Такі подружжя найчастіше були поширені у селах, у яких русини склали меншість населення і не мали своїх священиків. У змішаних родинах русинські жінки з часом переходили у віру чоловіка, а після апостасії це призводило до національної асиміляції [12, с. 255-271].

Одним з найвизначніших русинських священиків першої половини XIX ст. у Бачці був Янко Копчаї, якого 1831 р. призначили на посаду крижевецького єпископа. Але він не захотів її прийняти, зауваживши, що він як парох найбільшої парафії Крижевецької єпархії (Керестур) відчуває себе єпископом. Найяскравіше свою духовну діяльність та гуманізм виявив під час великої епідемії чуми 1836 р., коли постійно відвідуючи хворих та виділяючи кошти шпиталям королівських міст Сомбор і Новий Сад [8, с. 124-127; 12, с. 258-260].

Освіта і культура

З самого початку переселення русинів у Бачку греко-католицька релігія йшла пліч-о-пліч з конфесійною школою. Там, де оселялися русини і засновували свою парафію, невдовзі відкривалися і школи з рідною мовою навчання. Таким чином греко-католицька церква і школа були надійною опорою захисту русинських переселенців із Закарпаття у поліетнічному і багатоконфесійному середовищі Південної Угорщини.

Перша школа з рідною мовою навчання у Керестурі була заснована 1753 р., у Коцурі 1765 р. Першими вчителями виступали дяки. Спочатку школа діяла як приватна, але згодом церковна община перебирала опіку над нею й утримувала її. Правління Калоцької єпархії вимагало від греко-католицьких парохів у Керестурі і Коцурі засновувати у парафіях школи і запроваджувати обов'язкове навчання дітей від 6 до 12 років раніше, ніж це

стало нормою в Австрійській імперії за шкільним законом 1777 р. (*Ratio educatoinis*) [12, с. 170]. Відповідно до нього, головним завданням школи було виховання гарного християнина і доброго підданого. Тому дітей навчали читати, писати і рахувати. Проголошене рівноправ'я віросповідань давало можливість відкривати школи за конфесійним принципом і з різними мовами навчання. Їх повинні були утримувати церковні общини. У 1770-х рр. у русинських конфесійних школах використовували Буквар, Катехізіс, Часослов, Псалтир та Апостол, які старші хлопці читали і на богослужіннях [12, с. 170-176, 233].

У другій половині XVIII ст. школу відвідувало небагато дітей, але у першій половині XIX ст. їхня кількість збільшилася. Правда, передбачені покарання для батьків, чиї діти не відвідували школи, не застосовувалися, оскільки, мовляв, діти разом з батьками працювали у господарстві. Після закінчення сільської конфесійної школи дехто з хлопців продовжував навчання у нижчих і вищих латинських школах у Сегеді, Калочі, академіях та університетах у Великому Варадині, Загребі та Відні. Так формувалася перша русинська інтелігенція у Південній Угорщині. Її основу складали переважно греко-католицькі священики і вчителі [12, с. 184-186].

Система освіти у конфесійних школах мала духовний характер. Закон Божий займав важливе місце у навчальному процесі. Але школярі вивчали не тільки біблійну історію, церковний спів, але й арифметику, читання і писання, русинську, сербську й угорську мови. У першій половині XIX ст. у двох класах школи Керестура навчалось близько 350-450 дітей. У кожному класі працювало 2 викладачі: *magister* (головний) і *praeseptor* (помічник). Навчання розпочиналося молитвою: учні разом з вчителем промовляли основні молитви, виголошували 10 Божих заповідей, 7 справ милосердя, 7 головних гріхів тощо. Діти спочатку декламували напам'ять церковнослов'янську азбуку, промовляючи кожен літеру, а потім вже починали читати. Силабізацію утруднювали назви літер і титули, яких було багато у церковних текстах. Тому не дивно, що не всі діти, які ходили до школи декілька років, могли гарно читати і писати. Проте численні джерела засвідчують, що велика кількість чоловіків не тільки вміла підписуватися, але і мала у своїх оселях численні рукописні книжки церковного і духовного змісту.

У першій половині XIX ст. русини Південної Угорщини напевно користувалися букварем Івана Кутки, який зазнав близько 10 видань [47, с. 181-182], та «Книжицею читальною для починающих» Олександра Духновича, яка і нині зберігається у деяких бібліотеках греко-католицьких парафій Бачки і Сриму.

Общини не завжди одразу могли знайти освічених вчителів для своїх шкіл, тому у школах іноді тимчасово працювали священики. Непоодинокими були і непорозуміння між церковними общинами й управлінням єпархії, оскільки общини не завжди хотіли приймати вчителів, яких намічав єпископ, бо конфесійна школа перебувала у юрисдикції церковної влади.

У другій половині XIX ст. у галузі початкової освіти русинів відбулися значні зрушення. У школах працювали вчителі з відповідною підготовкою, хоча іноді їм допомагали помічники (допоміжні вчителі). Після підписання

Австро-Угорської угоди 1867 р. уряд Угорщини розпочав здійснювати політику мадяризації народів, які проживали в цій частині імперії, а державна школа стала полігоном її реалізації.

Конфесійним общинам важко було забезпечити нормальне функціонування своїх шкіл, в яких кількість учнів і вчителів збільшувалася, а шкільні інспекторати і Міністерство освіти наполегливо вимагали цілковито запроваджувати державні навчальні програми та виконувати всі розпорядження щодо організації навчального процесу. Общини часто не мали для цього ні коштів, ні необхідної кількості вчителів. Першим кроком до ліквідації конфесійних шкіл було заснування комунальних шкіл, а відтак перетворення їх на державні школи з угорською мовою навчання. Представники Крижевецької єпархії попереджали місцевих парохів і віруючих на небезпеку мадяризації русинів через державні школи. Наприкінці XIX ст. у Керестурі конфесійна школа перетворилася на державну [48, 117-118].

В. Гнатюк докладно описав процес мадяризації русинів через державні школи у Керестурі [35, с. 9-10]. Русини Коцура на прикладі Керестура зрозуміли, що перетворення конфесійної школи на державну матиме негативні наслідки для культурно-національного життя їхньої громади і не дозволили перетворити її на державну. Конфесійна школа у Коцурі проіснувала до 1919 р. [9, с. 271]. Русинські конфесійні школи у Сримі вже у 1870-х рр. були перетворені на державні із сербською або хорватською мовами навчання [12, с. 394-403].

Револуція 1848-1849 рр.

В історіографії русинів Південної Угорщини поширеним є твердження, що під час революції 1848-1849 рр. вони практично не брали в ній активної участі. При військових сутичках не ставали на бік ні сербів, ні угорців і тому не зазнали великих страждань [8, с. 42; 41, с. 92].

У сербській історіографії русинів з м. Новий Сад звинувачували у сприянні угорцям під час облоги командантом Петроварадинської фортеці генералом Надєм, який був греко-католиком. Під час бомбардування міста були зруйновані всі церкви, окрім греко-католицької. Але русинський історик Дюра Гарді довів, що генерал Надь не був греко-католиком [49]. Здоровий глузд підказує, що під час артобстрілу з Петроварадинської фортеці неможливо було стріляти точно в ціль, обираючи для цього конкретні будівлі. Історичні джерела свідчать, що тоді непошкодженою залишилася й одна сербська православна церква, тому звинувачення русинів греко-католиків у відповідальності за руйнування міста не мають підстав. У великій метушні, яка настала після бомбардування міста, розбійники вдерлися у греко-католицький парафіяльний дім, шукаючи гроші і коштовності. Нічого не знайшовши, смертельно поранили пароха. Парафіяльний дім було розграбовано, архів знищено. Невдовзі у домі оселилися православні священики, один з яких, виправдовуючи захоплення будівлі, звинуватив греко-католиків у руйнуванні міста [50, с. 107-109].

Значним досягненням русинів у Бачці у 1848-1849 рр. була вимога в ультимативній формі русинських греко-католицьких священиків єпископу Крижевецької єпархії щодо надання прав русинам. Вона була надіслана і

революційному угорському уряду. У ній священники, посилаючись на відвойовані в революції права народів зберігати свою національність і вільно вживати свою рідну мову, вимагали такі права і для своєї спільноти в межах Крижевецької єпархії. Вони наполягали на тому, щоб крижевецькі єпископи на русинські парафії ставили тільки священників русинів, запровадили у всіх русинських парафіях русинський церковний спів, направляли на навчання до русинських духовних семінарій в Угорщині хлопців русинів з Бачки. Вимога закінчувалася застереженням про те, що при її невиконанні русинська греко-католицька громада має право відокремитись від Крижевецької єпархії і приєднатись до одної з русинських греко-католицьких єпархій у північно-східній Угорщині (Мукачівської або Пряшівської). Правда, від правління єпархії відповідь не надійшла, а після революції лунали навіть звинувачення у бік молодших русинських священників за цей безвідповідальний акт. Правління єпархії все-таки намагалося окремими заходами заспокоїти невдоволення русинського священства. Хоча русини і склали більшість віруючих Крижевецької єпархії, на єпископську кафедру та головні посади завжди призначалися хорвати [12, с. 280-284].

В умовах браку серед русинів Південної Угорщини національно свідомої і політично досвідченої еліти, провід у культурно-національному й освітньому житті здійснювали греко-католицькі священники і вчителі народних конфесійних шкіл. Тому не дивно, що вимоги русинського священства 1848 р. обмежувалися лише культурно-національними і освітніми гаслами.

Початок культурно-національного відродження

З середини XVIII до початку XX ст. русини Південної Угорщини - суспільство з неповною суспільною структурою. Приблизно 90% населення займалося землеробством і проживало у сільській місцевості. Нечисленна русинська інтелігенція - греко-католицькі священники та вчителі. Бракувало технічної інтелігенції, інженерів, лікарів, фармацевтів, професорів, юристів. Русинська спільнота не мала своєї аристократії, буржуазії та великих землевласників. Практично це було суспільство, яке утворювали «хлоп і поп» [51, с. 256].

З середини XIX ст. малочисельна місцева русинська інтелігенція почала налагоджувати зв'язки з русинськими громадськими й культурно-освітніми діячами у межах імперії. Так на початку 1850-х рр. у газеті «Вестникъ для русиновъ Австрійскої державы» русини з Бачки публікують перші відомості про себе і звертаються до її редакції з пропозицією надсилати їм газету й іншу літературу руською мовою [2, с. 161]. Пізніше листуються з відомими культурно-освітніми діячами русинів Угорщини Іваном Раковським і Олександром Духновичем. Надходить духовна і світська література і публіцистика від русинів Угорщини [12, с. 431-434; 14, с. 67-72].

У 1870-1880-х рр., коли в угорській частині Австро-Угорщини почала посилюватися мадяризація і поглиблювалася асиміляція русинів у північно-східних регіонах, русини Південної Угорщини налагоджують зв'язки з культурно-освітніми діячами і редакціями часописів русинів/українців у Галичині та Буковині. Зауважимо, ініціаторами виступали не представники інтелігенції, а звичайні селяни і ремісники, які глибоко відчували потребу у збереженні та розвитку свого національного життя. У регіон почали

надходити газети, журнали та різноманітна література з Галичини та Буковини. На сторінках галицької та буковинської преси публікувалася інформація про русинів Бачки та Сриму. Преса з Галичини та Буковини мала великий вплив на пробудження національної свідомості русинів Південної Угорщини, про що свідчить лист одного селянина до редакції часопису: «Велице вамъ благодарю, Пречесншій Пане, и цслуемъ ревнительну и трудолюбивую десницу, которою вы изволили писати нам найдалей ко югу живущимъ Русиномъ: Коли смо получили ваше писмо и кнсжочку, и коли емъ братомъ и приятелемъ показаль, и кедъ сме читали сію кнсжку и ваше писмо, такою радостію намъ було, якъ кедбы намъ Ангель зъ неба радость принсс...» [52, с. 30].

Дуже важливу роль у пробудженні національної свідомості русинів Бачки відіграв В. Гнатюк. Під його впливом на початку ХХ ст. сформувалося невелике ядро молоді русинської інтелігенції, яка тоді робила лише перші кроки на ниві відродження культурно-національного життя русинів у Бачці і Сремі. Г. Костельник, якого підтримав В. Гнатюк, розпочав публікувати свою поезію рідною мовою і таким чином дав початок не тільки новій гілці слов'янської літератури, але і новій слов'янській літературній мові. Д. Біндас і М. Гайнал планували видавати газету і календар мовою русинів Південної Угорщини. І лише після розпаду Австро-Угорщини та заснування 1919 р. культурно-освітнього товариства «Руске народне просвітне дружтво» ця молода русинська інтелігенція розпочне широкомасштабну діяльність на культурно-освітній і національній ниві русинів у Югославії [12, с. 445-447; 53,].

Таким чином, завдяки орієнтації русинів Південної Угорщини наприкінці ХІХ ст. на своїх співвітчизників русинів/українців у Галичині і Буковини та підтримці В. Гнатюка вони не тільки не асимілювалися, але і започаткували процес свого національного відродження.

1. *Гнатюк В.* Словаки чи русини? (Причинок до вияснення спору про національність західних русинів) / В. Гнатюк // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (ЗНТШ). - Т. XLII. - Кн. IV. - Львів, 1901. - С. 1-81.

2. *Дуличенко А.* О едном жридле у вязи истории югославянских Руснакох у XVIII и XIX вику / А. Дуличенко // Шветлосц. - Нови Сад, 1972. - Ч. 2. - С. 159-166.

3. *Рамач Ј.* Прилог историографији о Русинима у Јужној Угарској од краја XVIII до почетка ХХ века: Русини у штампи и другим публикацијама о самима себи / Ј. Рамач // Извори о историји и култури Војводине: Зборник радова / Филозофски факултет Нови Сад - Одсек за историју. - Нови Сад, 2009. - С. 403-424.

4. *Рамач Ј.* Историографија Русина у Јужној Угарској на мађарском језику крајем ХІХ и на почетку ХХ века / Ј. Рамач, Т. Пал // Годишњак филозофског факултета у Новом Саду. - Нови Сад, 2011. - Књ. XXXVI-2. - С. 75-86.

5. *Мушинка М.* Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства / М. Мушинка. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2012. - 384 с.

6. *Костельник Г.* Граматика бачвансько-рускей бешеди. - Руски Керестур, Сримски Карловци: Руске народне просвітне дружтво, 1923. - 103 с.

7. *Дуличенко А.* Jugoslavo-Ruthenica / А. Дуличенко; Филозофски факултет Нови Сад. - Нови Сад: Руске слово, 2009. - Т. 2. - 408 с.

8. *Костельник Г.* Liber memorabilium Грекокатолицкеј парохији бачкерестурскеј / Г. Костельник; пририхтал за објављиване, комент. и увод. слово др Јанко Рамач. - Нови Сад:

- Союз руснацох и українцох Югославиї, 1998. - 218 с.
9. *Лабош Ф.* История Русинох Бачкей, Сриму и Славонії 1745-1918. - Бачки Петровец - Нови Сад - Руски Керестур - Вуковар: Союз Русинох и Українцох Горватскей, 1979. - 299 с.
10. *Gavrilović S.* Rusini u Vaikoј i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka / S. Gavrilović // *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine.* - Novi Sad, 1977. - С. 153-215.
11. *Жирош М.* Бачко-сримски Руснаци дома и у швецe (1745-1991). - Т. I-VII. - Нови Сад, 1997-2007.
12. *Рамач Я.* Руснаци у Южней Угорскей (1751-1918). - Нови Сад: Войводянска академия наукох и уметносцох, 2007. - 526 с.
13. *Тамаш Ю.* Руски Керестур. Літопис и история / Ю. Тамаш. - Руски Керестур, 1992. - 494 с.
14. *Цап М. М.* На жридлох духовносци / Микола М. Цап. - Нови Сад: Руске слово, 2014. - 129 с.
15. *Рамач Я.* Гнатюкові записи фольклору русинів Південної Угорщини / Я. Рамач // Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету. - Київ-Львів-Пряшів-Мюнхен-Париж-Нью-Йорк-Торонто-Сідней, 1992. - С. 88-91.
16. *Рамач Я.* Хроніка Руского Керестура Гавриїла Костельника / Я. Рамач // Костельник Г. *Liber memorabilium* Грекокатоліцкей парохиї бачкерестурскей. - Нови Сад: Союз Руснацох Українцох Югославиї, 1998. - С. III-XXVII.
17. *Рамач Ј.* Славко Гавриловић у историографији о Русинима у Јужној Угарској / Ј. Рамач // *Истраживања / Филозофски факултет Нови Сад - Одсек за историју.* - Нови Сад, 2009. - Т. 20. - С. 231-242.
18. *Рамач Ј.* Федор Лабош и његово дело у историографији о Русинима у Јужној Угарској / Ј. Рамач // *Истраживања / Филозофски факултет Нови Сад - Одсек за историју.* - Нови Сад, 2011. - Т. 22. - С. 133-165.
19. *Рамач Ј.* Ристо Јереміћ о Русинима и Бачкој / Ј. Рамач // *Славистика / Славистичко друштво Србије - Филолошки факултет у Београду.* - Београд, 2012. - Књ. XVI. - С. 316-322.
20. *Ramaи J.* Ruskopisne hronike Ruskog Krstura iz 18. i 19. / J. Ramaи // *Baіkacki folklor jako kod interkulturovy.* - Poznac, 2011. - Т. 1. - С. 515-524.
21. *Рамач Я.* Историография Руснацох 50-60-их рокох XX вику / Я. Рамач // *Русинистични студиї: Зборнік роботох / Филозофски факултет Нови Сад - Одзелене за русинистику.* - Нови Сад, 2015. - С. 169-184. Режим доступу: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2015/978-86-6065-319-4>.
22. *Jankulov B.* Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku / B. Jankulov. - Novi Sad, 1961.
23. *Пекар А.* Нариси історії Церкви Закарпаття / А. Пекар. - Рим, 1967. - 241 с.
24. *Рамач Я.* Национални и религиозни назви Руснацох у Южней Угорскей у XVIII и XIX вику Я. Рамач // Величина малих језичких, књижевних, културних и историјских традиција: Зборник радова / Филозофски факултет Нови Сад - Одсек за русинистику. - Нови Сад, 2012. - С. 169-183. Режим доступу: <http://www.digitalnabiblioteka.tk/digitalnabibliotekatask=view&id=85&catid=902>
25. *Љолтїс Р.* Три јазуку, лѣтири конфесіе. Etnickб а конфесіонблна pluralita na Zemplnne, Spїлї а в Љагїлї / Р. Љолтїс. - Bratislava: Historickэ љstav SAV, 2009. - 236 с.
26. *Udvari I.* A munkбcsi gцrugkatolikus рьспїкsїг lелkїszsїgeіknek 1806. йvї цsszenгбsa / I. Udvari. - Nунregyhбza, 1990. - 189 р.
27. *Рамач Я.* Керестурски урбар зоз 1772. Року / Я. Рамач // Шветлосц. - Нови Сад, 1989. - Ч. 3. - С. 374-387.
28. *Гавриловић С.* Грађа за привредну и друштвену историју Бачке XVIII века / С. Гавриловић, И. Јакшић. - Београд, 1986. - 666 с.
29. *Бордаш А.* Керестурски цех ремеселнікох / А. Бордаш // Народни календар 1982. - Нови Сад, 1981. - С. 85-97.
30. *Югик І.* З Угорської Русі. (Про життє тамошніх Русинів) / І. Югик // Правда. - Львів, 1889. - Ч. 2. - С. 60-63.
31. *Жирош М.* Три керестурски колери (1-2) / М. Жирош // Шветлосц. - Нови Сад, 1984. - Ч. 3. - С. 351-367; Ч. 4. - С. 458-480;
32. *Жирош М.* Три коцурски колери / М. Жирош // Шветлосц. - Нови Сад, 1986. - Ч. 1. - С. 71-97.
33. *Жирош М.* Ферко Пап-Радванї (1848-1886) / М. Жирош // Народни календар 1987. - Нови Сад, 1986. - С. 167-174.
34. *Биндас Д.* Зединена народна моц / Д. Биндас // Руски календар 1923. - Руски Керестур: Руске Народне просвітне дружтво, 1923. - С. 112-123.

35. Гнатюк В. Руські оселі в Бачці (в полудневій Угорщині) / В. Гнатюк // ЗНТШ. - Львів, 1898. - Т. XXII. - С. 1-58.
36. Lebl A. Rusini od 1890. do 1918. / A. Lebl // Godišnjak Društva istoriara Vojvodine. - Novi Sad, 1977. - S. 255-273.
37. Рамач Я. Руснаци у Дюрдьове по конец XIX века / Я. Рамач // Шветлосц. - Нови Сад, 1995. - Ч. 1. - С. 88-103.
38. Отич Л. Зоз прешлосци Дюрдьова / Л. Отич. - Дюрдьов, 1995. - 240 с.
39. Биндас Д. Народна штатистика бачко-сримских Русинох 1921. Рок / Д. Биндас // Руски календар 1923. - Руски Керестур: Руске народне просвітне друштво, 1923. - С. 130-131.
40. Медаковић Д. Ликовна уметност у 18. и 19 веку / Режим доступу: www.Rastko.org.rs/index.html
41. Цап М. М. Церква и школа у Коцуре / М. М. Цап. - Нови Сад: Грекокатолицка парохија св. Петра и Павла, 1996. - 157 с.
42. Милановић-Јовић О. Културно-уметничке вредности гркокатоличких цркава у Бачкој / О. Милановић-Јовић // Нова думка. - Вуковар: Союз Руснацох и Украјинцох Горватскеј, 1977. - Ч. 14. - С. 67-73.
43. Рамач Я. Прилоги гу питаню православного руху медзи Руснацами у Бачки 90-их рокох XIX вику / Я. Рамач // Шветлосц. - Нови Сад, 1990. - Ч. 6. - С. 721-740.
44. Джуджар Ю. Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії / Ю. Джуджар. - Рим, 1986. - С. 40-73.
45. Мишанич О. Література Закарпаття XVII-XVIII століть / О. Мишанич. - К.: Наук. думка, 1964. - 116 с.
46. Ramaи J. Putevi žirilskih knjiga do Rusina u Bačkoj u drugoj polovini XVIII veka / J. Ramaи // Balkan i Panonija kroz istoriju. Zbornik radova sa Međunarodnog nauinog skupa «Balkan i Panonija kroz istoriju», Novi Sad - Sr. Mitrovica, 9-10, jun 2005. - Novi Sad, 2006. - С. 193-203.
47. Удварі І. Образчики з історії пудкарпатських Русинув / І. Удварі. - Ужгород: Удавательство В. Падяка, 2000. - 335 с.
48. Рамач Я. Школа у Руским Керестуре (1753-1918) / Я. Рамач. - Нови Сад: Грекокатолицка парохија св. Петра и Павла Нови Сад, 1995. - 141 с.
49. Харди Ђ. О генералу који је 1849. године бомбардовао Нови Сад / Ђ. Харди // Истраживања / Филозофски факултет у Новом Саду - Одсек за историју. - Нови Сад, 2010. - № 20. - С. 267-274.
50. Рамач Ј. Русини у Новом Саду од 60-их година XVIII до краја XI века / Я. Рамач // Свеске за историју Новог Сада. - Нови Сад, 2015. № 17. - С. 107-109.
51. Рамач Ј. Почети националног препорода Русина у Јужној Угарској у првој половини XIX века / Ј. Рамач // Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду / Универзитет у Новом Саду - Филозофски факултет. - Нови Сад, 2010. - Књ. XXXV-1. - С. 255-266.
52. Лист Дюри Виславського з Руського Керестура до редактора часопису // Зоря. - Львів, 1880. - № 2 (15 січня). - С. 30.
53. Рамач Ј. Припреме за оснивање Русинског народног просветног друштва / Ј. Рамач // Истраживања / Филозофски факултет Нови Сад - Одсек за историју. - Нови Сад, 2012. - Т. 23. - С. 399-413.

References

1. Gnatjuk V. Slovaky chy rusyny? (Prychynok do vyjasnennja sporu pro nacional'nist' zahidnyh rusyniv) / V. Gnatjuk // Zapysky Naukovogo Tovarystva im. Shevchenka (ZNTSh). - T. HLII. - Kn. IV. - L'viv, 1901. - S. 1-81.
2. Dulychenko A. O jednom zhrydlje u vjazy ystoriyi' jugoslavjanskyh Rusnakoh u HVIII u HИH vyku / A. Dulychenko // Shvetlosc. - Novy Sad, 1972. - Ch. 2. - S. 159-166.
3. Ramach J. Prylog ystoryografyji o Rusynyma u Juzhnoj Ugarskoj od kraja HVIII do pochetka HИH veka: Rusyny u shtampy u drugim publikacyjama o samyma seby / J. Ramach // Yzvory o ystoryji u kultury Vojvodine: Zbornyk radova / Fylozofsky fakultet Novy Sad - Odsek za ystoryju. - Novy Sad, 2009. - S. 403-424.
4. Ramach J. Ystoryografyja Rusyna u Juzhnoj Ugarskoj na mađarskom jezыku krajem HИH y na pochetku HИH veka / J. Ramach, T. Pal // Godyshњak fylozofskog fakulteta u Novom Sadu. - Novy Sad, 2011. - Књ. HИHVI-2. - S. 75-86.
5. Mushynka M. Volodymyr Gnatjuk. Zhyttja ta jogo dijал'nist' v galuzi fol'klorystyky, literaturoznavstva ta movoznavstva / M. Mushynka. - Ternopil': Navchal'na knyga - Bogdan, 2012. - 384 s.
6. Kostel'nyk G. Gramatyka bachvan'sko-ruskej beshedy. - Rusky Kerestur, Srymsky

- Karlovcy: Ruske narodne prosvytnye družtvo, 1923. - 103 s.
7. Dulychenko A. Jugoslavo-Ruthenica / A. Dulychenko; Fylozofsky fakultet Novy Sad. - Novy Sad: Ruske slovo, 2009. - T. 2. - 408 s.
8. Kostel'nyk G. Liber memorabilium Grekokatoli'ckej parohyi' bachkeresturskej / G. Kostel'nyk; pryryhtal za objavjovanje, koment. y uvod. slovo dr Janko Ramach. - Novy Sad: Sojuz rusnacoh y ukrai'ncoh Jugoslavyi', 1998. - 218 s.
9. Labosh F. Ystoryja Rusynoh Bachkej, Srymu y Slavonyi' 1745-1918. - Bachky Petrovec - Novy Sad - Rusky Kerestur - Vukovar: Sojuz Rusynoh y Ukrai'ncoh Gorvatskej, 1979. - 299 s.
10. Gavriloviž S. Rusini u Baikoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka / S. Gavriloviž // Godišnjak Društva istoričara Vojvodine. - Novi Sad, 1977. - С. 153-215.
11. Zhyrosh M. Bachko-srymsky Rusnacy doma y u shvece (1745-1991). - T. I-VII. - Novy Sad, 1997-2007.
12. Ramach Ja. Rusnacy u Juzhnej Ugorskej (1751-1918). - Novy Sad: Vojvodjanska akademija naukoh y umetnosoh, 2007. - 526 s.
13. Tamash Ju. Rusky Kerestur. Li'topys y ystoryja / Ju. Tamash. - Rusky Kerestur, 1992. - 494 s.
14. Cap M. M. Na zhrydloh duhovnoscy / Mykola M. Cap. - Novy Sad: Ruske slovo, 2014. - 129 s.
15. Ramach Ja. Gnatjukovi zapysy fol'kloru rusyniv Pivdennoi' Ugorshhyny / Ja. Ramach // Vid Naukovogo tovarystva im. Shevchenka do Ukrai'ns'kogo vil'nogo universytetu. - Kyi'v-L'viv-Prjashiv-Mjunhen-Paryzh-N'ju-Jork-Toronto-Sidnej, 1992. - S. 88-91.
16. Ramach Ja. Hroni'ka Ruskogo Kerestura Gavryi'la Kostel'nyka / Ja. Ramach // Kostel'nyk G. Liber memorabilium Grekokatoli'ckej parohyi' bachkeresturskej. - Novy Sad: Sojuz Rusnacoh Ukrai'ncoh Jugoslavyi', 1998. - S. III-IIIIVII.
17. Ramach J. Slavko Gavrylovyh u ystoryografyji o Rusynyma u Juzhnoj Ugarskoj / J. Ramach // Ystrazhuvaňa / Fylozofsky fakultet Novy Sad - Odsek za ystoryju. - Novy Sad, 2009. - T. 20. - S. 231-242.
18. Ramach J. Fedor Labosh u његово delo u ystoryografyji o Rusynyma u Juzhnoj Ugarskoj / J. Ramach // Ystrazhuvaňa / Fylozofsky fakultet Novy Sad - Odsek za ystoryju. - Novy Sad, 2011. - T. 22. - S. 133-165.
19. Ramach J. Rysto Jeremyh o Rusynyma y Bachkoj / J. Ramach // Slavystyka / Slavystychko drushtvo Srbyje - Fyloloshky fakultet u Beogradu. - Beograd, 2012. - Књ. HVI. - S. 316-322.
20. Ramaи J. Ruskopisne hronike Ruskog Krstura iz 18. i 19. / J. Ramaи // Baikacki folklor jako kod interkulturowy. - Poznac, 2011. - T. 1. - S. 515-524.
21. Ramach Ja. Ystoryog'rafyja Rusnacoh 50-60-yh rokoh HH vyku / Ja. Ramach // Rusynystychny studyi': Zborni'k robotoh / Fylozofsky fakultet Novy Sad - Oddzeljenje za rusynystyku. - Novy Sad, 2015. - S. 169-184. Rezhym dostupu: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2015/978-86-6065-319-4>.
22. Jankulov B. Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku / B. Jankulov. - Novi Sad, 1961.
23. Pekar A. Narisy istorii' Cerkvy Zakarpattja / A. Pekar. - Rym, 1967. - 241 s.
24. Ramach Ja. Nacyonalny u relig'ujny nazvy Rusnacoh u Juzhnej Ugorskej u HVIII y HIIH vyku Ja. Ramach // Velychna malyh jezychkyh, kъuzhevnyh, kulturnyh y ystoryjskyh tradycuja: Zbornyk radova / Fylozofsky fakultet Novy Sad - Odsek za rusynystyku. - Novy Sad, 2012. - S. 169-183. Rezhym dostupu: <http://www.digitalnabiblioteka.tk/digitalnabibliotekatask=view&id=85&catid=902>.
25. Љолтїс Р. Три јазуку, љуги конфесие. Етничк а конфесионална pluralita на Земрїне, Спрїли а в Љагїли / Р. Љолтїс. - Bratislava: Historickэ њstav SAV, 2009. - 236 с.
26. Udvari I. A munkбcsi gurugkatolikus рърцксийг lelkišszйgeiknek 1806. йvi цsszenбса / I. Udvari. - Nyiregyhбza, 1990. - 189 p.
27. Ramach Ja. Kerestursky urbar zoz 1772. Roku / Ja. Ramach // Shvetlosc. - Novy Sad, 1989. - Ch. 3. - S. 374-387.
28. Gavrylovyh S. Graђa za pryvrednu y drushtvenu ystoryju Bachke HVIII veka / S. Gavrylovyh, Y. Jakshyh. - Beograd, 1986. - 666 s.
29. Bordash A. Kerestursky seh remeselni'koh / A. Bordash // Narodny kalendar 1982. - Novy Sad, 1981. - S. 85-97.
30. Jugyk I. Z Ugors'koi' Rusi. (Pro zhyttje tamoshni'h Rusyniv) / I. Jugyk // Pravda. - L'viv, 1889. - Ch. 2. - S. 60-63.
31. Zhyrosh M. Try kerestursky kolery (1-2) / M. Zhyrosh // Shvetlosc. - Novy Sad, 1984. - Ch. 3. - S. 351-367; Ch. 4. - S. 458-480;

32. Zhyrosh M. Try kocursky kolery / M. Zhyrosh // Shvetlosc. - Novy Sad, 1986. - Ch. 1. - S. 71-97.
33. Zhyrosh M. Ferko Pap-Radvani' (1848 -1886) / M. Zhyrosh // Narodny kalendar 1987. - Novy Sad, 1986. - S. 167-174.
34. Byndas D. Zjedynjena narodna moc / D. Byndas // Rusky kalendar 1923. - Rusky Kerestur: Ruske Narodne prosvytne druzhtvo, 1923. - S. 112-123.
35. Gnatjuk V. Rus'ki oseli' v Bachci' (v poludnevij Ugorshhyni') / V. Gnatjuk // ZNTSh. - L'viv, 1898. - T. HHII. - S. 1-58.
36. Lebl A. Rusini od 1890. do 1918. / A. Lebl // Godil'njak Društva istoriara Vojvodine. - Novi Sad, 1977. - S. 255-273.
37. Ramach Ja. Rusnacy u Djurd'ove po konjec III vyka / Ja. Ramach // Shvetlosc. - Novy Sad, 1995. - Ch. 1. - S. 88-103.
38. Otych L. Zoz preshloscy Djurd'ova / L. Otych. - Djurd'ov, 1995. - 240 s.
39. Byndas D. Narodna shtatystyka bachko-srymskyh Rusynoh 1921. Rok / D. Byndas // Rusky kalendar 1923. - Rusky Kerestur: Ruske narodne prosvytne druzhtvo, 1923. - S. 130-131.
40. Medakovyh D. Lykovna umetnost u 18. y 19 veku / Rezhym dostupu: www.Rastko.org.rs/index.html
41. Cap M. M. Cerkva y shkola u Kocure / M. M. Cap. - Novy Sad: Grekokatoli'cka parohyja sv. Petra y Pavla, 1996. - 157 s.
42. Mylanovyh-Jovyh O. Kulturno-umetnyhke vrednosti grkokatolyhkyh crkava u Bachkoj / O. Mylanovyh-Jovyh // Nova dumka. - Vukovar: Sojuz Rusnacoh y Ukrai'ncoh Gorvatskej, 1977. - Ch. 14. - S. 67-73.
43. Ramach Ja. Prylogy g'u pytanju pravoslavnogo ruhu medzy Rusnacamy u Bachky 90-yh rokoh III vyku / Ja. Ramach // Shvetlosc. - Novy Sad, 1990. - Ch. 6. - S. 721-740.
44. Dzhudzhar Ju. Katolyc'ka cerkva vizantijs'ko-slov'jans'kogo obrjadu v Jug'oslavii' / Ju. Dzhudzhar. - Rym, 1986. - S. 40-73.
45. Myshanych O. Literatura Zakarpattja HVII-HVIII stolit' / O. Myshanych. - K.: Nauk. dumka, 1964. - 116 s.
46. Ramaи J. Putevi žiril'skih knjiga do Rusina u Baikoj u drugoj polovini XVIII veka / J. Ramaи // Balkan i Panonija kroz istoriju. Zbornik radova sa Medjunarodnog nauinog skupa «Balkan i Panonija kroz istoriju», Novi Sad - Sr. Mitrovica, 9-10, jun 2005. - Novi Sad, 2006. - S. 193-203.
47. Udvari I. Obrazchyky z istorii pudkarpats'kyh Rusynuv / I. Udvari. - Uzhgorod: Udavatel'stvo V. Padjaka, 2000. - 335 s.
48. Ramach Ja. Shkola u Ruskym Keresture (1753-1918) / Ja. Ramach. - Novy Sad: Grekokatoli'cka parohyja sv. Petra y Pavla Novy Sad, 1995. - 141 s.
49. Hardy Ё. O generalu koji je 1849. godyne bombardovao Novy Sad / Ё. Hardy // Ystrazhuvaňa / Fylozofsky fakultet u Novom Sadu - Odsek za ystoryju. - Novy Sad, 2010. - № 20. - S. 267-274.
50. Ramach J. Rusyny u Novom Sadu od 60-yh godyna HVIII do kraja III veka / Ja. Ramach // Sveske za ystoryju Novog Sada. - Novy Sad, 2015. № 17. - S. 107-109.
51. Ramach J. Pohecy nacyonalnog preporoda Rusyna u Juzhnoj Ugarskoj u prvoj polovynu III veka / J. Ramach // Godyshnyak Fylozofskog fakulteta u Novom Sadu / Univerzitet u Novom Sadu - Fylozofsky fakultet. - Novy Sad, 2010. - Kњ. HHV-1. - S. 255-266.
52. Lyst Djury Vyslavs'kogo z Rus'kogo Kerestura do redaktora chasopysu // Zorja. - L'viv, 1880. - 2 (15 sichnja). - S. 30.
53. Ramach J. Prupreme za osnyvaње Rusynskog narodnog prosvetnog drushtva / J. Ramach // Ystrazhuvaňa / Fylozofsky fakultet Novy Sad - Odsek za ystoryju. - Novy Sad, 2012. - T. 23. - S. 399-413.

Рамач Янко

доктор исторических наук, профессор, Университет г. Новый Сад (Сербия)

ОБЗОР ИСТОРИИ РУСИНОВ ЮЖНОЙ ВЕНГРИИ (1745-1918)

В статье представлен исчерпывающий обзор истории русинов Южной Венгрии с момента их переселения в край из северно-восточных областей Венгрии в середине XVIII в. и до 1918 г. Проанализированы основные процессы и тенденции развития экономической и общественной жизни русинов в Южной Венгрии, охарактеризованы их действия по сохранению национальной и религиозной идентичности в полиэтнической и многоконфессиональной среде региона до распада Австро-Венгрии в 1918 г.

Ключевые слова: русины, Венгрия, Южная Венгрия, Бачский комитат, греко-

католики, православные, Калочская епархия, Крижевецкая епархия, национальный вопрос.

Ramach Janko

Dr (History), Professor, University Novi Sad (Serbia)

THE SURVEY OF THE HISTORY OF THE RUTHENIANS OF SOUTHERN HUNGARY (1745-1918)

The Ruthenians in Serbia and Croatia are one of the oldest Ukrainian diaspora. Around the mid-XVIIIth century started the migration of smaller groups of the Ruthenians from north-eastern Hungarian counties, which were under the jurisdiction of the Greek Catholic Eparchy of Mukacsevo, to the territory of Bacs-Bodrog County in Southern Hungary. The Ruthenians in the Habsbourg Monarchy, until its disintegration in 1918, were traditionally and officially called Ruthenians/Ruthenen, in Hungary in Hungarian language they were called Ruthünek/Rutünek, the Serbians in Bacska County and in Srim County called them Rusyns or Russians, the Slovaks called them Rusyns and finally they called themselves Ruthenians or Rusyns.

The Ruthenians from the vast territory of the northern Subcarpathian region were migrating to the territory of Southern Hungary, which had a short time before been liberated from the Turks, for economic reasons, looking for any work and trying to earn as day labourers as well as looking for a place where they could get land from the State Chamber to settle down. As a small national and religious community in an unknown place the Ruthenians tried from the start to preserve their national and religious identity. As Greek Catholics, they first belonged under the Roman Catholic Archbishopric of Kalocsa, but they continued keeping their contacts with Greek Catholic Eparchy of Mukacsevo from which they moved to Southern Hungary.

In the new surroundings, and new social and economic situation, the most Ruthenian migrants were able to survive, but the poorest people were forced to migrate again in the second half of the XVIIth century and during the whole XIXth century they were looking for better life conditions. Consequently they formed new Ruthenian colonies in the counties of Bacska and Srim.

From the very beginning of their settling in Southern Hungary the Greek Catholic religion and the confessional school, in which the teaching process was held in their native Ruthenian language, were the strongest factors to defend the Ruthenian community from the assimilation in the nationally and religiously new surroundings.

After the revolution that took place in 1848, the Ruthenians from Southern Hungary established cultural and educational contacts with their compatriots in the Subcarpathian region. But when the process of Magyarization (Hungarization) started to strengthen and expand among the Ruthenians living in that region, the Ruthenians from Southern Hungary started establishing contacts with the Ruthenians/Ukrainians in Galicia and Bukovina. It was then that the first wave of the cultural and national revival of the Ruthenians in Southern Hungary began, to which Volodimir Hnatjuk, a famous Ukrainian ethnographer and folklorist, gave a significant contribution.

Key words: Ruthenians, Hungary, Southern Hungary, Backa County, Greek Catholics, the Orthodox, Archbishopric of Kalocsa, Eparchy of Krizevci, national issue.